Orhan Burian'ın Tarihçiliğimize Katkısı

ZEKİ ARIKAN

"Sistemle aramak ve ilk önce kendimi aramakla işe başlamak lâzım geldiğine inanıyorum"
Orhan Burian, *Yücel*, 61 (1940), 33

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı profesörü Orhan Burian, yakalandığı amansız hastalıktan kurtulamayarak 5 Mayıs 1953 tarihinde yaşama gözlerini yumdu. Henüz kırkına adım atmamış, atamamış Orhan Burian, kısa yaşamını en verimli biçimde değerlendirmiş, geriye telif ve çeviri olmak üzere 18 kitapla 200'ü aşkın yazı bırakmıştır. Üç kitabı ve daha birçok incelemesi de ölümünden sonra basılmıştır.[1] Çevirileri, oyunları, deneme ve eleştirileriyle bilimsel araştırmaları onun ilgi alanının ne kadar geniş ve zengin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu denli çalışkan, üretken bir fikir ve bilim adamımızı ölümünün 40. yıldönümünde, özellikle tarihçiliğimize katkısına ağırlık vererek anmayı bir borç, bir görev biliyorum.

Orhan Burian'ın Özgeçmişi

Orhan Burian, kendi kaleminden çıkan *hal tercümesine* göre, 1914 yılında Üsküdar'da Bağlarbaşı'nda doğdu. İşgal sırasında ailece İzmir'de; kurtuluştan sonra da Bursa'da bulundu. İlk ve ortaokul yılları çok bölüklü geçen Burian, Kabataş lisesine girdi. Burada, Vedat Günyol'un deyimiyle, "özenilesi, kıskanılası bir öğrencilik döneminden sonra"[2] devlet hesabına İngiltere'ye gönderildi. 1933 sonbaharında Cambridge Üniversitesi'nin İngiliz Edebiyatı Bölümü'ne yazıldı. Dikkatli, sistemli, disiplinli bir öğrenci, çevresine güven veren bir insan olarak sivrildi. Türkiye'deki edebi akımları yakından izlemekten de geri kalmıyordu. Hüseyin Cahit'in çıkardığı *Fikir Hareketleri*'ne abonedir. Buradan gönderdiği ilk yazılar Bursa Halkevi dergisinde yayınlandı.[3] Bu arada *Yücel* dergisinde de çevirileri, yazıları çıkmaya başladı.

Orhan Burian, Cambridge Üniversitesi'ni bitirdikten sonra (1936), üç ay Paris'te lise İngilizce öğretim yöntemlerini inceledi. Yurda dönüşünde, 1937 Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde görevlendirildi. Bu arada Ankara Devlet Konservatuarı'nın Tiyatro Bölümü'nde Batı Edebiyatı ve tiyatro tarihi dersleri okuttu. 1947 yılında Amerika'ya giderek burada Princeton Üniversitesi'nde araştırmalar yaptı. Amerikan Edebiyatı ile ilgilendi. Goethe'nin Amerikan Edebiyatı üzerindeki etkisini inceleyerek özellikle Emerson'un bu büyük Alman şairine bakışını ele alan çalışmalar yaptı.[4] 1951 yılında profesör oldu. Yaşamının en verimli anında bu dünyadan göçüp gitti. Dr. Abdülhak Adnan-Adıvar, onun ölümüyle nasıl bir kayba uğradığımızı oldukça özlü ve çarpıcı biçimde şöyle dile getiriyordu: "Orhan Burian'ın ölümüyle genç ilim ve genç fazilet büyük bir kayba uğramıştır."[5]

Orhan Burian, yurda dönüşünde, daha İngiltere'de iken yazılar gönderdiği *Yücel*'in yazı kadrosu içinde seçkin bir yer tutmaya başladı. Bu dergide; İngiliz Edebiyatı'ndan yaptığı çevirileri, çağdaş Türk şiiri ve edebiyatını en sağlıklı biçimde değerlendiren eleştirileri[6], denemeleri ile dikkati çekti. Türkçede deneme kavramına yepyeni bir boyut, yepyeni bir yorum getiren Orhan Burian olmuştur.[7] Bütün bu çalışmaları içinde çeviri, onun edebi etkinlikleri arasında önemli bir yer tutuyordu. Tagore, Shakespeare, Arthur Miller, O'Neil gibi şair ve yazarların eserlerini dilimize kazandırmıştır. Shakespeare'in trajedileri Burian'ın kalemiyle Türkçede kusursuz bir ifadesini bulmuştur.[8]

Orhan Burian, 1952 şubatında Vedat Günyol'la birlikte *Ufuklar*

dergisini çıkarmaya başladı. Derginin ilk sayısında yer alan *Dileğimiz*'de Burian; Ufukların, "Her seferinde itidal ve müsamahayı, her hükmünde sağduyuyu gözetmek lüzumuna" inandığını belirterek sözü şöyle bağlıyordu: "Ufuklar, iyiye doğruya, güzele diyerek yola çıkanlarındır".[9] Ufuklar dergisi kısa sürede büyük bir ilgi gördü. Bugün fikir hayatımızın, edebiyat dünyamızın ünlü imzalarını Ufuklar'ın ilk sayılarından başlamak üzere görmek olanaklıdır. Ufuklar, Orhan Burian'ın sağlığında 14 sayı yayınlanabildi. Ölümünden sonra anısına Ufuklar özel sayısı çıkarıldı. Bundan sonra Vedat Günyol, Yeni Ufuklar adını verdiği derginin yayınını, binbir güçlükle fakat inançla tam 24 yıl sürdürdü. 1976 yılında bir kapanış sayısıyla Yeni Ufuklar yayın hayatımızdan çekildi.[10]

Hümanizma ve Yeni Bir Tarih Anlayışına Doğru

Çeviri, deneme, eleştiri gibi edebi türler üzerinde çalışmalarını yoğunlaştıran Orhan Burian'ın bibliyografyası içinde Tarih araştırmaları da oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Onun tarihle ilgili çalışmalarını değerlendirirken iki noktayı gözönünde bulundurmak gerekiyor. Bunlardan birincisi Burian'ın, ülkemizde yeni bir tarih anlayışının, daha doğrusu hümanist bir zihniyetin yerleşmesi için gösterdiği çabalar, ikincisi de bir araştırıcı olarak ortaya koyduğu çalışmalardır. Her iki nokta üzerinde kısaca durmak gerekir.

Yücel dergisi altıncı yayın yılına girerken, Orhan Burian'ın çabalarıyla Şişli Halkevi'nde 26 Şubat 1940 tarihinde bir toplantı düzenlendi. Toplantının amacı, *Hümanizma yoluyla kendimizi bulmak* sorunsalına çözüm bulmaktı. Fakat o gün toplantıya çağrılanların çoğu ortada görünmemiş, katılanlar ise, Günyol'un deyimiyle, konuyla ilgili görüşlerini, kitap bilgisine dayanan basmakalıp savlarla bezenip gelmişlerdi.[11] Hümanizmayı "Bir örnek taklidi değil, bir arayış sistemi" olarak algılayan Orhan Burian ise bu toplantıda görüşlerini şöyle açıklamıştı: "Kendimizi arayalım derken ferdi kast etmiyoruz. Bir tarihimiz var ki tetkik edilmemiştir. Bir içtimaî bünyemiz var ki nasıl kurulmuş ve nasıl işleyegelmiş olduğu araştırılmamıştır. Gene bir edebiyatımız vardır ki aranmamıştır.

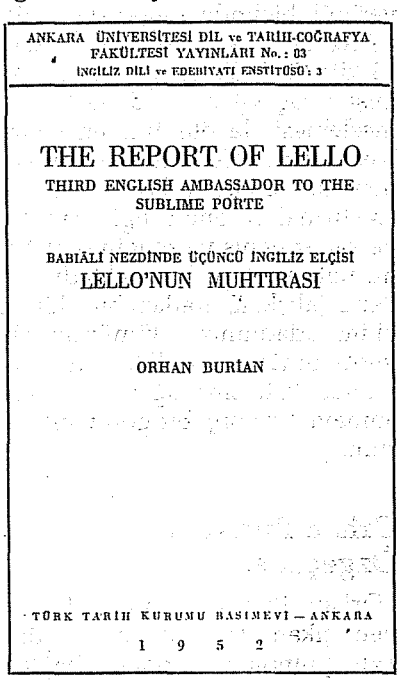
Ne için? Çünkü hadise ve meseleleri hümanist kafa ile görmesini bilmedik. Bu zihniyet Avrupa'ya Renaissance ile yayıldı."[12]

Burian niçin Rönesansçıların fikir sistemini temel alıyordu? Bunun gerekçesini de şöyle açıklıyordu: "Onlar bütün kaideleri reddederek ve ancak kendilerine, kendi akıllarına güvenerek tıpkı Renaissance'ın büyük denizcileri, haritası yok meselelerin okyanuslarına açılmak cesaretini gösterdiler." Orhan Burian, aynı bağlamda, tarihsel olayların açıklanmasında sosyal koşulların dikkate alınması gerektiğini de özellikle vurguluyordu: "Ne kadar isteriz ki bir Kırım seferini sade tarihî değil, aynı zamanda içtimaî şartlar dahilinde tetkik eden bir tarihçimiz bulunsun." Türk hümanizması, "Asırların yüklediği nas ve doğmalardan silkinerek, insana gitmek, öteye ileriye, asla, köke inmek zarureti ile" karşı karşıya kalmış bulunmaktadır.[14]

Yücel'in "Hümanizmanın arayıcılığıyla kendimizi bulmak..." atılımı, geniş bir yankı uyandırdı. Dönemin gazete ve dergilerinde konuya ilişkin birçok yazı çıktı ve çeşitli görüşler ileri sürüldü.[15] Derginin *Müşterek Yazımız* başlıklı açıklamasında şöyle deniliyordu: "Türk varlığının aslı karakterlerine tabi olarak yeni Türk cemiyetinin organizasyonuna ait bütün meseleleri yeniden tetkik etmek: İşte Türk hümanizması!".[16]

Öte yandan Orhan Burian, "Türk dilinin ve onunla birlikte Türk düşüncesinin benimsemek üzere olduğu" hümanizmanın ortaya çıkışı, yayılması ve bu kavramı nasıl algılamamız gerektiği konusunda üç önemli yazı kaleme aldı.[17] Bilindiği gibi, Yunan ve Latin klasiklerinin incelenmesiyle klasik kültürün[18] canlanması, hümanizmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Fakat klasiklerin okunması yeni bir olay değildi. Çünkü kilise mensupları da klasikleri okuyor, ancak bunları Hıristiyanlık ilkeleriyle uzlaştırmaya çalışıyorlardı. Oysa hümanistler bu eserleri, yeni bir zihniyetle okuyor ve yorumluyordu. Dil çalışmalarıyla başlayan hümanizma, zamanla insanı Ortaçağ'ın bağlarından, kalıplarından kurtaran ve onu her şeyin ölçüsü yapan bir anlam kazandı. Bu zihniyet, "Avrupa medeniyetinin doğmasında ve yaşayagelmesinde" temel bir etken oldu. İnsan dünyayı yeni baştan tanımaya ve açıklamaya çalışırken dikkatini aynı zamanda kendine çevirdi. Bu, hümanizma çığırını açmıştır. Karanlıklardan sıyrılıp çıkan insan için etrafını olduğu kadar kendinin de özünü öğrenmek isteği bir ihtiyaç olacaktır.[19] Sözün kısası Orhan Burian, hümanizmayı ülkemiz açısından gündeme getirirken onun bir "zihniyet olduğunu, bu zihniyetin de naslardan kaçınma ve araştırılıp deneme gibi iki ana vasfının" bulunduğunu özellikle vurguluyordu.[20]

Orhan Burian hümanizmayı Türkiye açısından ele alırken şu koşulların dikkate alınması gerektiğini belirtiyordu: Hümanizma

ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL ve TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ YAYINLARI No.: 03
İNGİLİZ DİLİ ve EDEBİYATI ENSTİTÜSÜ: 3

THE REPORT OF LELLO
THIRD ENGLISH AMBASSADOR TO THE SUBLIME PORTE

BABIALİ NEZDİNDE ÜÇÜNCÜ İNGİLİZ ELÇİSİ
LELLO'NUN MUHTIRASI

ORHAN BURİAN

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1 9 5 2

tarihin seyri içinde başlangıcı ve sonu olan geçmiş bir devir diye alınamaz. Onun içindir ki ülkemize hümanizmanın girmesi, bizim sözgelimi XV. yüzyıl İtalyası ya da XVI. yüzyıl İngilteresindeki fikir hayatına dönmemiz demek olamaz. Bizim memleketimizde de bir zihniyet değişmesi, bir fikir devrimi olacak; fakat bu bizim kendi koşullarımızın ürünü olarak ortaya çıkacaktır. Yeni bir tarih devresini yinelemek karşısında değiliz. Daha doğrusu tarihi yeniden yaşayamayız.[21] Çünkü hümanist zihniyet Avrupa'da doğduğu zaman "bir kere milletler bugün anladığımız şekilde toplu birlikler teşkil etmiyordu: İtalya ve Almanya küçük prenslikler halinde parça parça, Fransa ve İngiltere millî şahsiyetlerinin şuurunu daha henüz idrak etmek üzereydiler. Sonra, Hıristiyanlığın kurup devam ettiregeldiği evrensel kilise devleti bütün kanunları, emir ve yasakları, nasları ile henüz mevcuttu".[22] Oysa günümüze gelinceye kadar bütün yaşama ve düşünme koşulları değişmiş bulunuyor. Doğmalar ve peşin yargıların yersizliği ve değersizliği "bugün bir kanaat olmaktan çıkmış bir bedahat olmuştur."

Orhan Burian, Yeni Avrupa'nın gösterdikleri özellikleri, kendimize özgü değişikliklerle tespit etme yoluna gitmektedir. Türk devrimi dogmaları kökünden söküp atmıştır. Artık "naslardan silkinelim" diye haykırmanın anlamı yoktur. Şu ya da bu sorun hakkında zihnimizi şu ya da bu biçimde düşünmeye zorlayacak bir güç yoktur. Aynı biçimde Türk devrimi "katışıksız bölünmez bir millete dayanan kuvvetli bir devletçiliği" gerçekleştirmiş bulunuyor. Sözün kısası, XIV-XIV. yüzyıllarda çeşitli Avrupa uluslarının temsil ettiği hümanizma artık ne Avrupa ne de Türkiye tarafından canlandırılır bir tarih parçasıdır. "Böyle olunca ise aşikârdır ki, o zaman Avrupasını taklit ederek mekteplerimize Latince Yunanca koymak; vaktimizin ve dikkatimizin mühim bir kısmını klasikleri okumaya sarfetmek, hıristiyanlaşmak; yahut paganlaşmak... dâvamızı halletmez..."[23] Olayların incelenmesi bizi şu sonuca götürüyor: "Türkiye hümanist zihniyete, içinde bulunduğu şartların icap ettirdiği surette varacaktır".[24]

Yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip olan ulusumuz acaba o zaman içinde neler yapmıştır? Tarihe geçen büyük ve elbirliğiyle yapılan işlerinin kuru bir listesi dışında bu ulus nasıl düşünmüş, ne duymuş, ne ortaya koymak istemiş ve ne başarmış, bilmiyoruz. Oysa insanın *mekân içinde* bir varlık olarak önemini anlaması yeterli değildir. İnsanın zaman içinde de bütün geleneğini kavraması gerekir ki Yahya Kemal buna tarih şuuru demektedir. Bizim için asıl önemli olan tarih içinde Türk olarak varlığımızı algılamamızdır.[25]

Türkiye'de hümanist zihniyetin yerleşmesi için gereğini duyuran bu *zaman içinde kendini tanıma* nasıl gerçekleşebilir? Burian, bu soruya duraklamadan şu yanıtı getirmektedir: "Türklük tarihinin başından beri devam edegelen içtimaî, ahlakî, felsefî, ilmi, edebî bütün faaliyetlerin tetkiki suretiyle..." bunu gerçekleştirebiliriz. *Mekân içinde kendimizi tanımak* yani insan olarak kendimizi algılamak için de Avrupa hümanistlerinin yaptığından farklı bir iş yapmak zorundayız. Ancak bugün Avrupa ve klasikler bize, insanın daima iyiye, doğruya, güzele erişmek üzere çaba gösteren bir varlık olduğunu ortaya koymaktadır.[26]

Orhan Burian bu bağlamda ayrıca şu noktalar üzerinde durmaktadır: Rönesans, ferde insanlığını, millete milliyetini öğretmiştir. Doğu, özellikle İslam dünyası, bugüne kadar Rönesansını yaşamamış olmanın sıkıntısını çekmiştir. Fakat insana insanlığını, millete milliyetini öğreten bir "muallim-ruh" ona da nasip olmuştur. Asya bugün hayretle, sevinçle gururla bu ruhu içinde duyuyor. Bu duyguyladır ki şahsiyetsizlik buhranını geçirmiş ve kendi kudretini keşfe girişmiştir. Asyanın çocuklarını, ulusal bütünlüklerine kavuşturan şövalye-ruh Atatürk oldu. "Kuvvetini yaratan insan, iradesine dayanan insan, başladığı işi başarmak azmini gösteren insan, tarihini bilen millet geçmiş ve gelecekteki hayatından mesul olmakla iftihar eden millet Atatürk'ün büyük dersidir. Ve ona şükür olsun ki, Ege'den Çin denizine kadar bütün bir âlemi *yeniden doğuran* ölmez ruh yine Türk sıfatını taşıyor". Burian yazısını şu çarpıcı cümleyle noktalamaktadır: "Atatürk Asya'nın Renaissance'ıdır".[27]

"Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir." — M. ATATÜRK

YÜCEL

NİSAN 1940 — ALTINCI YIL

Humanismanın Arayıcılığı ile Kendimizi Bulmak...

Kuruluşu 23 Şubat 1935 — Cilt XI. — Sayı 62

Humanisma ve Biz

Humanisma

Orhan Burian

Bugün Türk dilinin, ve onunla birlikte Türk düşüncesinin, benimsemek üzere olduğu mühim bir kelime karşısındayız: Humanisma. Bu kelime bize Garptan geliyor, orada doğup büyümedir; bu sebeple şimdiye kadarki hayatını orada tetkik edeceğiz.

XIVüncü asır zarfında bilhassa İtalyada eski eserleri okumağa karşı büyük bir alâka uyandı; bahse mevzu olan eserler Yunanca ve Latince yazılmış olanlardı. Vakıa bu alâka yeni bir an'ane kurmuyordu: eskidenberi klâsik eserler, hem hatta kilise mensupları tarafından, okunmaktaydı. Fakat bu iki okuyucu küllesi arasında bir telâkki ve zihniyet farkı buluyoruz. Evvelkiler okurken *muayyen* bir maksat ve gayeyi gözönünde tutuyorlardı; gaye de klâsikleri hıristiyanlığa uydurmaktı. Yani evvelkiler klâsikleri, hıristiyanlık akidelerinin insan ruhunda ezelî ve ebedî olarak yer bulduğunu göstermek için, iyicabında şahit getirmek üzere okurlardı. Halbuki kendilerine *Humanisti* adı verilen sonralıler bu endişeden kurtulmak, Yunan ve Latin eserlerini yalnız klâsik eserler oldukları için okumak arzusunu duyuyorlar. Yani başlangıçta eczayı klâsikleri, Kiliseye ayak uydurmak endişesinden azade olarak okumak suretinde beliriyor; Humanist adını alanların önünde gelen Petrarh da bu mânâda bir Humanistti.

Bu temayül İtalyada, münevverler arasında gittikçe yayılmıya başladı; ve artık eski Yunan ve Latin edebiyatının örnekleri kendi güzellikleri bulunmak için okunur oldu. Bu güzle okununca *bütün* klâsikler Humanistin tetkik sahası içine

71

Orhan Burian, "bir Türk hümanizmasının" gerçekleşmesi için çeviriyi temel bir basamak olarak görmektedir.[28] Çünkü Avrupa'nın büyük edebiyatlarında "Renaissance" çeviriyle başladı. Avrupa ulusları kendi edebiyatlarını kurabilmek için önce büyük bildikleri milletlerin ne gibi eserlerle büyük edebiyatları yarattıklarını öğrenmeye çalıştılar. Sonra onlara benzer eserler yazmaya koyuldular. Bizim de edebiyatımızda artık gerçekten bir Rönesans hareketi başlamıştır.[29] Bu yolda devlet büyük hümanizmacı olarak çalışmaktadır. Milli Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel, birkaç lisede klasik kolun kurulmasını sağlamış, bakanlık içinde bir *Tercüme Bürosu* oluşturarak dünya klasiklerini dilimize kazandırmaya başlamıştır.[30] Hasan-Âli Yücel, klasiklerin başına koyduğu sunuş yazısında, çevirinin

bizim açımızdan önemini şöyle açıklıyordu: "Bir milletin diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi, zekâ ve anlama kudretini o eserler nisbetinde arttırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz."

Millî Eğitim Bakanlığı, birçok klasik eserin dilimize çevrilmesi için yaptığı girişim yanında ayrıca bir de *Tercüme Mecmuası* yayınlamaya başlamıştır. Ancak bu dergide üç büyük Avrupa dilinden (İngilizce, Fransızca, Almanca) yapılan çeviriler ağırlıktadır. Oysa Avrupa'da hiç değilse daha üç büyük edebiyat dili var: İtalyanca, İspanyolca, Rusça. Küçük fakat milliyetini edebileştirmiş diller var. Orta Doğu'nun iki büyük klasik dili Arapça ve Farsça ve ötede bütün Asya.[31] Bu nedenle dergi üç büyük dilin dar sınırlarına girmemelidir.

Bakanlığın tasarladığı dünya klasiklerinin çevirisi tamamlandığı zaman kütüphanemiz dünyanın en zengin klasik dizisine sahip olacaktır. Fakat bunun ötesinde üzerinde durulması gereken bir başka nokta da, "memleket mahsulü eserler üzerinde düşünmek esasını" temel bir ilke olarak almak zorunluğudur.[32] Bakanlığın dünya klasiklerini dilimize kazandırmasını büyük bir kazanç olarak kabul eden Burian, aynı biçimde bu kuruluşun Türk klasiklerini bugünkü dilimize aktarılması yolundaki girişimini de hem iyi hem güzel bir çaba olarak görmektedir. Bu işin başarılması da "genç ihtiyar hepimiz için" faydalı olacaktır.[33]

Burian ve Tarihçiliğimiz

Orhan Burian'ı ayrıca tarihçi kimliği ile incelemek gerekir. Onun bu alandaki çalışmaları Osmanlı tarihi, Türk-İngiliz ilişkileri ve Türk kimliğinin, Türk görüntüsünün İngiliz kaynaklarına yansıması gibi konular üzerinde yoğunlaşmış bulunmaktadır. Hattâ Orhan Burian'ın Halil İnalcık'la birlikte üç ciltten oluşacak bir Osmanlı tarihi yazmaya hazırlandığı dahi söylenmektedir. Şüphesiz böyle bir çalışmada Burian'ın hümanist görüşüyle, İnalcık'ın ciddi ve bilimsel tutumu birleşecek ve kitaplığımız değerli bir Osmanlı tarihine kavuşacaktı.[34] Yalnız bu tasarının belge yayınına yönelik bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır.[35] Her ne olursa olsun bir filolog, bir edebiyat tarihçisi olan Orhan Burian'ın Osmanlı kaynaklarına da derinlemesine nüfuz ettiğine şüphe yoktur. Belli başlı Osmanlı tarihçileri ve bunların eserlerine ilişkin hazırladığı bir liste, onun bu kaynakları ne kadar yakından tanıdığını açıkça ortaya koymaktadır.[36] Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin yayınladığı bir broşürden anlaşıldığına göre Burian, bu arşivde de araştırma yapmıştır.[37]

Orhan Burian, tarih ve edebiyat kaynaklarımızdan, toplumsal eleştiriye, fikir özgürlüğüne yönelik öğeler taşıyan eserlere büyük bir değer vermektedir. Gazi Giray'ın ve Sarhoş Abdi'nin birkaç şiirini bu bağlamda ele alan bir incelemesi onun aynı zamanda divan edebiyatına da vukufunu kanıtlamaktadır.[38] Aynı biçimde Burian, "Her türlü kanaate saygı gösterilmesini tavsiye etmekle müsamahacılığın, demokratlığın güzel bir müdafaasını yapan" Kâtip Çelebi'nin *Mizanü'l Hak* adlı eserine de seçkin bir yer vermektedir. O Katip Çelebi ki yalnız kendi düşüncesinin doğru olduğuna direnerek kavga çıkaranları, örümcek ağına düşmüş aciz sineklere benzetmektedir. Burian, önce Mizanü'l Hak'tan bir sayfalık bir alıntıyı yayınladığı gibi[38a] sonra da bu eserin daha geniş bir tanıtımını yapmıştır.[39] Yine Orhan Burian, XVII. yüzyılın bir başka Türk klasiği üzerinde de durmaktadır. Bu, Koçu Bey'in 1631/32 yılında IV. Murat'a sunduğu "çökmeye yüz tutan imparatorluğun halini ve bu çökmenin sebeplerini en iyi, en açık, en korkusuzca anlatan bir vesikadır". Yazarına da "Türklerin Montesquieu'sü" sıfatını kazandırmıştır. Risalenin vaktiyle Ebuzziyâ tarafından yayımlandığını anımsatan Burian, o zamandan beri tarihçilerimizin, edebiyatçılarımızın bu önemli fikir adamının hayatı ve eseri hakkında herhangi bir araştırma yapmamış olmalarından yakınmaktadır. Burian Koçu Bey risalesinin geniş bir tanıtımını yaparken şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Onun, sadece tarihimizin bir çağını aydınlatan bir eser değil, söz ve kanaat hürriyetinin bizdeki tarihinin en mühim anıtlarından biri olarak da okunacağını umuyoruz."[40]

Orhan Burian'ın Türk-İngiliz ilişkileri üzerindeki araştırmalarına gelince: Onun bu konudaki ilk önemli araştırması *Byron ve Türkler* başlığını taşımaktadır.[41] Burian, bu eserinde, Byron'ın Türk düşmanı olduğuna dair yerleşmiş bir kanıyı düzeltmeye çalışmaktadır. Çünkü, Byron'ın Türk düşmanı olduğu kanısı, onun edebi eserlerinin incelenmesiyle varılan bir sonuç değildir. Hattâ onun yaşamı ve eserleri üzerinde yazılmış ayrıntılı bir araştırmamız dahi yoktur. Oysa "köhne fikirleri, tam bir bilgiye dayanmayan kanaatları kafamızdan atıp yerlerine öz ve doğru olanlarını koyduğumuz bir devirdeyiz." Byron hakkında bir kanaatımız olacaksa eskisinden daha tam olması gerekmektedir. Byron Yunan dâvasına karışmakla birlikte Türkler hakkındaki hükümlerinde tamamen tarafsız kalmış, "Türklerin namuslu, vekarlı, cesur, misafirperver, nezaketli insanlar olduğunu görmüş ve söylemiştir."

Öte yandan Burian, İngiltere'de yazılan ve ulaşılması oldukça güç kaynaklarda bulunan ilk Türkçe şiirleri de tespit ederek gün ışığına çıkarmıştır.[42] Ancak onun 1951-1952 yıllarında arka arkaya yayınladığı çalışmalar, Türk-İngiliz ilişkileri tarihine oldukça önemli bir katkıda bulunmuştur. Nitekim Türk-İngiliz siyasal ve ekonomik ilişkilerinin başlaması, İngiltere'ye ilk kapitülasyonların verilmesi, Levant Kumpanyası'nın[43] kurulması gibi ayrıntılara inen tutarlı bir araştırmayı[44] bir İngiliz kaynağının dilimize çevrilmesi izledi.[45] Sözkonusu kaynak

1593 yılında Kraliçe Elizabeth'in Sultan III. Murat'a gönderdiği hediye'nin[46] bulunduğu gemiyle Türkiye'ye gelen ve armağanın padişaha sunulmasında hazır bulunup aynı gemiyle memleketine dönen Richard Wrag adlı bir gencin seyahatnamesidir. Burian, aslı *Hakluyt's voyages* içinde yayınlanmış olan bu seyahatnameyi oldukça ayrıntılı notlar ve açıklamalarla dilimize kazandırmıştır. Bu çalışmanın "bir gün elbet yazılacak içtimaî tarihimiz için" yararlı olacağını düşünmektedir. Seyahatnamenin bir başka özelliği de 1594 yılında Avusturya'ya karşı yapılacak seferin hazırlıklarıyla ilgili ayrıntıları içermesi ve ayrıca İstanbul hakkında az çok ilgi çekici bilgiler vermesidir.

İngiliz seyyahlarının Türkiye üzerine verdikleri bilgileri değerlendirmeye devam eden Burian, yine 1951 yılı içinde dört İngiliz gezginin ülkemiz hakkındaki gözlemlerine eğildi. Türkiye'yi en cok ilgilendiren en eski İngiliz gezi yazı yazıları 1580-1600 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde ülkemizi gezip gözlemlerini yazıya döken dört İngiliz gezgini de Edward Webb, John Sanderson, Thomas Dellam ve Fynes Moryson'dur.[47] Burian, bu dört gezginin verdiği bilgileri teker teker değerlendirmekte, aynı zamanda bu bilgilerin tarihsel önemi üzerinde de durmaktadır. Burian, ayrıca bir başka İngiliz gezginin, Peter Mundy'nin, XVII. yüzyıl Türkiyesi üzerinde verdiği bilgileri ayrı bir araştırmada ele aldı.[48] Bu araştırmaya ayrıca, yazarın kaleminden çıkan ve At Meydanı (Sultanahmet)'nda bir bayram yerini gösteren taslak da eklenmiştir.

Şu noktayı unutmamak gerekir ki İngilizlerin Türklere ilişkin konulara ilgi duymaları, Avrupa kökenli bazı eserlerin çevirileri[49] dışında, ancak XVI. yüzyılın sonlarına doğru başlayıp gelişmiştir.[50] Bu da İngiltere ile kurulan siyasal ve ekonomik ilişkilerin bir sonucu olarak görünmektedir. Artık İngiliz seyahatnamelerinde, İngiliz edebiyatında giderek Türk görüntüsü belirli bir yer tutmaya başladı. İşte Burian bu konuyu derinlemesine inceleyerek uluslararası bir üne sahip olan *Oriens* dergisinde yayınladı.[51] Orhan Burian, bu çalışmasıyla, günümüz tarihçilerinin giderek ilgisini çeken Doğu-Batı kültür ilişkilerine giden yolun taşlarını yıllarca önce döşemeye başlamış bulunuyordu. Sözkonusu yazı, Burian'ın bu konudaki araştırıcı kimliğinin en seçkin örneklerinden biridir.

Bütün bu çalışmalardan başka Orhan Burian'ın Babiâli nezdindeki üçüncü İngiliz elçisi olarak görev yapan (1597-1607) Lello'nun muhtırasını yepyeni bir yöntemle yayınlaması da üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu muhtıra Lello'nun ülkemizde elçi olarak görev yaptığı on yıllık süre içinde yönetime gelen sadrazam ve sadaret kaymakamlarına ait bir çeşit "tezkere"dir. Ancak bu görevlilerin özgeçmişleri verilirken Osmanlı-Avusturya savaşları, Anadolu'da başgösteren Celali ayaklanmaları üzerinde de durulmakta ayrıca Valide Safiye Sultan'in devlet yönetiminde giderek duyulan ağırlığına da işaret edilmektedir. British Museum'da yazma olarak bulunan bu muhtırayı ilk kez Orhan Burian yayımlamıştır. Burian, iki yazmanın en eskisi olarak kabul ettiği nüshayı esas alarak diğer metindeki farkları dip notlarında göstermiş, böylece eleştirili bir basım hazırlama yoluna gitmiştir. Ayrıca Burian, yayınladığı İngilizce metnin Türkçe çevirisini de vermiştir. Bütün bunların ötesinde Burian, muhtırada verilen bilgileri anlaşılır hale getirmek, yanlışları düzeltmek, eksikleri tamamlamak için de yerli kaynaklara başvurmuştur. Âli, Hasan Beyzade, Selaniki, Peçevi, Kâtip Çelebi gibi Türk tarihçilerin eserlerinden başka Hammer ve Zambaur gibi yabancı bilginlerin de araştırmalarına başvurmuş, bunlardan derlediği alıntıları taban notlarına eklemiştir.Eserin gerek İngilizce metni gerekse Türkçe çevirisi bir ilksöz, bir girişi içermekte ayrıca sonunda iki ek bulunmaktadır. Eklerden birincisi sipahi isyanıyla ilgili Selanik'den yapılan bir alıntı, diğeri de Derviş Paşa tarafından İngiltere kralına yazılmış bir mektubun çevirisidir.[52]

Orhan Burian bu çalışmasıyla hiç şüphesiz Türkiye tarihine yeni bir kaynak kazandırmıştır. Aynı zamanda yabancı kaynaklar dilimize çevrilirken nasıl bir yöntem uygulanması gerektiğini somut olarak ortaya koymuştur. Muhtıra, Üniversite çevrelerinde büyük ilgi gördü. M. Cavid Baysun, bununla ilgili olarak oldukça ayrıntılı bir tanıtma yazısı yayınladı.[53] Bu tanıtma yazısını, ne yazık ki yine Baysun'un kaleminden çıkan Burian'la ilgili bir *Nekroloji* haberi izliyordu.[54] Baysun'un bu yazısı şöyle bitiyordu: "Daha pek uzun seneler hizmet edecek bir çağda sönüp giden bu genç ilim adamı, bilgisi kadar iyi ahlakı ve doğruluğu ile de temayüz etmişti."

Burian, kitaplarla dolu bir odaya kapanıp kendisini ülke sorunlarından uzak tutan bir yol izlemedi. Köy enstitülerinde konferanslar verdi. Bu kuruluşları savundu ve enstitüleri hedef alan yıkıcı zihniyete karşı çıktı.[55] 1947 Martında Ankara Üniversitesi'nde bir takım öğrenciler, üniversitenin camlarını kırıp rektörü bir takım "taahhütlerde bulunmaya" zorladıkları zaman Orhan Burian, yüksek bir medeni cesaret örneği göstererek Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektup yazdı. Yasalara saygıyı, Türk üniversitelerinin bağımsız düşünmesi gerektiğini, fikir ve söz özgürlüğünü savunan bu mektup şöyle bitiyordu: "Ancak düşünce özgürlüğü içinde memlekete ve insanlığa yararlı işler görebilecek olan üniversitenin, bu büyük buhran sırasında, sizin tarafsız hükmünüzle korunmaya ihtiyacı büyüktür. Bununla beraber ben üniversite adına konuşuyor gözükmek istemem. Yalnız, onun bir işçisi olarak çalışmaya devam edebilmek için sizden yardım ve umut diliyorum. Bu umudun gücü içimizde sönmesin ki, yasa ve bilime saygıdan ayrılmadıkça dü-

şünce ve söz özgürlüğüne sahip çıkarak çalışabileceğimize inanalım; gençliği de, yılmaksızın, bu temel özgürlüklere inançla çalışan vicdanlı yurttaşlar olarak yetiştirelim."[56]

Ölümünün 40. yılında bu büyük insanı, bu büyük bilim ve fikir adamımızı saygıyla anıyor, bu naçiz araştırmayı onun yüce anısına sunuyoruz. ☆

1 *Ufuklar* 15-16 (1953), *Orhan Burian Özel sayısı*, 128-129; Sami N. Özerdim, "Prof. Orhan Burian (1914-1953) Bibliyografyası", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* (Bundan sonra AÜDTCFD), XV/3-4 (1958), 83-95.

2 Vedat Günyol, "Orhan Burian'ı Anarken" *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1976, yeniden şurada *Orman Işırsa*, İstanbul 1979, 30.

3 Orhan Burian'ın Bursa Halkevi Dergisi'nde çıkan ilk yazısı "Keymbriç mektupları I", *Uludağ*, 2(1935), 45-46) başlığını taşımaktadır. Burian bu yazısında Cambridge Üniversitesi'nin kuruluşu ve bu şehrin konumu üzerinde durmaktadır. Bundan sonraki mektuplarında, bu üniversitede okumuş ve meşhur olmuş adamları Uludağ okuyucularına tanıtmaya çalışacağını yazmaktadır. Ancak, Uludağ'da söz konusu yazısından başka, iki şiir çevirisi dışında onun imzasına rastlanmamaktadır. Bk. Orhan Burian, "Tagore'den Şiirler, Bahçevan I", *Uludağ*, 2(1935), 47-48; 4 (1935), 45-46.

4 Orhan Burian, "Emerson Gözüyle Goethe. Amerikan Görüşünün bir Hülasası", *AÜDTCFD*, VII/3 (1949), 39-42.

5 *Ufuklar* özel sayı., 75.

6 Orhan Burian, "Çeyrek Asırlık Türk Şiiri", *Yücel*, 98(1944), 42-46. Ayrıca bk. Orhan Burian, *Kurtuluştan Sonrakiler, Şiir Antolojisi*, İstanbul, 1946. Bu eseriyle Burian çağdaş Türk şiirinin en güzel antolojilerinden birini vermiştir. Antolojinin girişi ve her şairimiz hakkındaki değerlendirmeleri bugün bile önemini korumaktadır.

7 Orhan Burian, "Edebi Neviler: Essay Hakkında", *Yücel*, III/16 (1936), 142-144.

8 Orhan Burian, "Bir Radyo Konuşmasından: Ana Eser: Hamlet"; *Yeni Ufuklar*, 29 (1954, 161-166. *W. Shakespeare, Hayatı-Eserleri:* Orhan Burian'ın tercüme ve notlarından hazırlayan Vedat Günyol, İstanbul, 1955.

9 Ufuklar imzasıyla, *Ufuklar*, 1(1952), 1.

10 Ufuklar ve Yeni Ufuklar için bk. Vedat Günyol, "Son Söz", *Yeni Ufuklar*, 275 (1976) 1,10. Derginin bu son kapanış sayısında kırk kadar yazarımızın Yeni Ufuklar'la ilgili değerlendirmeleri yer almaktadır. Ayrıca bk. Vedat Günyol, *Çalakalem, (Eleştiriler)*, İstanbul, 1977. 311-342.

11 Vedat Günyol, *Orman Işırsa*, 32.

12 "Müşterek Yazımız", *Yücel*, 60 (1940), 8.

13 *Göst. yer.*, 8.

14 *Göst.yer.*, 6.

15 "Yücel'in Hümanizması Dolayısıyle", *Yücel*, 62 (1940), 1; Behçet Kemal Çağlar,"Halk Sanatının Zaferi", *Yücel*, 73 (1941), 3-5. Yücel'in başlığının altına *Hümanizmanın Arayıcılığıyla Kendimizi Bulmak* sözleri kondu ve dergide Hümanizmaya ilişkin yazıların sayısı giderek artmaya başladı. Ancak 1940 yılından önce de bu dergide Hümanizmayla ilgili yazı ve araştırmalara yer verilmiştir. Bk. Fevzi Muhip, "Neo-Hümanizma", *Yücel*, 2(1935), 10-12; Aynı yazar, "Neo-Hümanizma ve Akıl", *Yücel*, 3(1935), 2-3.

16 *Yücel*, 61(1940), 6.

17 Orhan Burian, "Hümanima ve Biz I, Hümanizma", *Yücel*, 62(1940), 71-72; "Hümanizma ve Biz II, Hümanizma", *Yücel*, 63 (1940), 121-122; "Hümanizma ve Biz III, Biz", *Yücel*, 64(1940), 171-173.

18 Krş. Jakob Burckhardt, *İtalya'da Rönesans Kültürü* (Çev. Bekir Sıtkı Baykal, İstanbul, 1957-1958.

19 Orhan Burian, "Üç Şiir Dolayısıyla", *Yücel*, 47(1939), 262-263. Krş. Aynı yazar, "Medeniyet Ardındaki Ahlak", *Ufuklar*, 7(1952), 194-197.

20 Orhan Burian, "Hümanizma ve Biz III, Biz", *göst.yer.*, 171.

21 Orhan Burian, "Hümanizma ve Biz III, Biz", *göst. yer.*, 171.

22 Orhan Burian, "Hümanizma ve Biz III, Biz" *göst. yer.*, 171.

23 Orhan Burian, "Hümanizma ve Biz III, Biz", *göst.yer.*, 172.

24 Orhan Burian, "Hümanizma ve Biz III", *göst. yer.*, 172.

25 Orhan Burian, "Hümanizma ve Biz, III, Biz", *göst. yer.*, 173.

26 Orhan Burian, "Hümanizma ve Biz III, Biz", *göst.yer.*, 173.

27 *Yücel*, 46 (1938), 195.

28 Orhan Burian, "Tercümeciliğimiz", *Yücel*, 79 (1941), 9-12.

29 Orhan Burian, "Tercüme ve Bizim İçin Mânası Üzerine". *Ülkü*, Yeni seri, VII/75(1944), 17-18. Krş. Hilmi ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul , 1935.

30 Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi*, Ankara, 1980, 93.

31 Orhan Burian, "Kitaplardan Okuyucuya: Tercüme Mecmuası", *Yücel* 76 (1941), 176-179.

32 Orhan Burian, "Edebiyatımızın Asıl Noksanı", *Yücel*, 36(1938), 257.

33 Orhan Burian, "Türk Klasikleri", *Ufuklar*, 1(1952), 23-24.

34 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Sevgili Burian", *Ufuklar*, özel sayı, 77; Vedat Günyol, *Orman Işırsa*, 34.

35 Ekim 1992'de Konya'da yapılan bir toplantı sırasında, uzun süredir kafamı kurcalayan bu soruyu Prof. Halil İnalcık'a sordum. İnalcık, Burian'ın İngiliz arşivlerinden Türk-İngiliz ilişkileriyle ilgili pek çok belge getirdiğini ve ortak çalışmanın bu belgelerin açıklanarak yayınlanmasına yönelik olduğunu söyledi. Ancak Orhan Burian'ın ölümüyle bu çalışmanın yarım kaldığını ekledi. İnalcık'ın bir makalesindeki (Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", *Belleten*, 60 (1951), 675/199) bir dip notu da bunu doğrulamaktadır.

36 M.Ö. Engin imzasıyla, "Başlıca Osmanlı Tarihçileri", *Yücel*, 107 (1945), 15-17; Krş. aynı imzayla, "Tarihi Sevenlere Yardım" *Ufuklar*, 3(1952), 76-78.

37 Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Arşivi Bülteni*, I, İstanbul, 1990, 52.

38 Orhan Burian, "Bozuk İdareden Şikâyetçi İki Şair", *AÜDTCFD*, VIII/4(1950), 676-681.

38 M.Ö. Engin imzasıyla, "İlerlemek Anlaşmakladır", *Ufuklar*, 14(1953), 53,

39 Orhan Burian, *Mizanü'l-Hak, Yeni Ufuklar*, 3(19), 1953, 217-219 (Ölümünden sonra yayınlanmıştır.)

40 M.Ö. Engin imzasıyla, "Koçi bey Risalesi" *Ufuklar*, II/1 (1953), 21-27. Burian, "Gençliğin, risalenin yeni harflerle 10 sayfalık kısmını dahi" bulamadığını söylüyorsa da doğru olmasa gerektir. Çünkü bilindiği gibi *Koçu Bey Risalesi*, Ali Kemali Aksüt tarafından bazı yeni eklerle tekrar bastırılmıştı. (İstanbul, 1939).

41 Ankara Halkevi'nde 18 Mayıs 1938'de verilen bu konferans, aynı yıl kitap halinde basılmıştır: Orhan Burian, *Byron ve Türkler*, Ankara Halkevi (18-5-1938), Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, Ankara, 1938. Byron'ın kişiliği, eserleri ve Goethe'nin onun üzerindeki etkisi konusunda Burian ayrı bir araştırma yapmıştır: "Goethe ile Byron", *AÜDTCFD*, VII/3 (1949), 26-37.

42 Orhan Burian, "İngiltere'de Yazılmış İlk Türkçe Şiirler", *AÜDTCFD*, VII/4 (1949), 583-586.

43 A.C.Wood, *A History of the Levant Company*, Oxford University Press, 1935.

44 Orhan Burian, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *AÜDTCFD*, IX/1-2 (1951), 1-17.

45 Orhan Burian, "Kraliçe Elizabeth'den Üçüncü Sultan Murat'a Gelen Hediyenin Hikâyesi", *AÜDTCFD*, IX/1-2 (1951), 19-41.

46 Krş. Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda Hayat* (1582-1599), Ankara, 1983, 50-51.

47 Orhan Burian, "Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnamesi", *Belleten*, 58 (1951), 223-245.

48 Orhan Burian, "Üç Yüz Yıl Önce Memleketimizi Gezen İngilizlerden Peter Mundy", *Belleten*, 61 (1952), 27-33.

49 Berna Moran, *Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası Onbeşinci Yüzyıldan Onsekizinci Yüzyıla kadar*, İstanbul, 1964.

50 Harold Bowen, *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri*, London-New York-Toronto, 1948.

51 Orhan Burian, "Interest of the English in Turkey as Reflected in English Literature of the Renaissance", *Oriens*, V (1952), 209-229; Türkçe çevirisi Çiğdem İpek tarafından yapılmıştır. Bk. *Belleten*, 216(1992), 567-589.

52 Orhan Burian, *The Report of Lello Third English Ambassador to the Sublime Porte. Babıâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası*, Ankara, 1952.

53 M. Cavid Baysun, "The Report of Lello...", *Tarih Dergisi*, 7(1953), 159-162. Bu yazı Yeni *Ufuklar* 4(20), 1954, 250-254)'de tekrar yayınlanmış ancak herhalde yanlışlıkla olacak, *Türkiyat Dergisi*'nden(?) alındığı yazılmıştır.

54 M. Cavid Baysun, "Nekroloji: Profesör Orhan Burian", *Tarih Dergisi*, 7(1953), 163.

55 Orhan Burian, "Maarifimizin Düzelişi Hakkında", *Yücel*, 101 (1944), 5-8; Aynı yazar, "Köy Enstitüleri ve Yıkıcı Zihniyet", *Yücel*, 125 (1947), 6-7.

56 11 Mart 1947 tarihli bu mektup için bk. Orhan Burian, *Denemeler ve Eleştiriler*, İstanbul, 1954, 7-10. Mektubun İnönü'ye ulaştığı konulan bir kayıttan anlaşılmaktadır. Ayrıca bk. Orhan Burian, "Üniversitelerimiz", *Yeni Ufuklar*, 8(24), 1954, 380-385.